

บทที่ 6

สรุป อภิปราย และข้อเสนอแนะจากการวิจัย

ในการนำเสนอการสรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะจากการวิจัย เรื่องการพัฒนาการปฏิบัติตนตามหลักพุทธศาสนพิธี ของนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 5 โรงเรียนอนุบาลเสนาไห้ อำเภอเสนาไห้ จังหวัดสระบุรี เป็นวิจัยและพัฒนาที่เน้นกระบวนการปฏิบัติแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research:PAR) ซึ่งดำเนินการวิจัยเป็น 3 ระยะ คือ ดำเนินการวิจัยระยะที่ 1 การศึกษาสภาพปัจจุบันของปัญหาและความต้องการการพัฒนาการปฏิบัติตนตามหลักพุทธศาสนพิธี ของนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 5 ดำเนินการวิจัยระยะที่ 2 การแสวงหาแนวทางและวิธีการพัฒนา และดัชนีชี้วัดความสำเร็จในการพัฒนาการปฏิบัติตนตามหลักพุทธศาสนพิธีของนักเรียนและดำเนินการวิจัยระยะที่ 3 การพัฒนาการปฏิบัติตนตามหลักพุทธศาสนพิธีของนักเรียน โดยมีรายละเอียดสาระสำคัญที่จะนำเสนอในบทสรุป ประกอบด้วย 3 ประเด็น ดังนี้

1. สรุปผลการวิจัย
2. อภิปรายผลการวิจัย
3. ข้อเสนอแนะจากการวิจัย

ซึ่งแต่ละขั้นตอนมีรายละเอียดดังนี้

สรุปผลการวิจัย

การวิจัยและพัฒนาการปฏิบัติตนตามหลักพุทธศาสนพิธี ของนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 5 โรงเรียนอนุบาลเสนาไห้ อำเภอเสนาไห้ จังหวัดสระบุรี มีวัตถุประสงค์ เพื่อการพัฒนาการปฏิบัติตนตามหลักพุทธศาสนพิธี ของนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 5 โรงเรียนอนุบาลเสนาไห้ อำเภอเสนาไห้ จังหวัดสระบุรี ที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานที่เชื่อมั่นว่า ผู้มีส่วนสำคัญและผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับการพัฒนาการปฏิบัติตนตามหลักพุทธศาสนพิธีทุก ๆ ฝ่าย มีศักยภาพเพียงพอที่จะพัฒนาการปฏิบัติตนตามหลักพุทธศาสนพิธี และที่ได้การเสริมพลังอย่างเหมาะสม ดังนั้น จึงใช้การวิจัย และพัฒนา (R&D) โดยการใช้การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (P&R) ในการวิจัยที่เน้นการมีส่วนร่วมอย่างสำคัญจากผู้มีส่วนสำคัญและผู้มีส่วนเกี่ยวข้องทุก ๆ ฝ่ายในทุก ๆ ขั้นตอนของการวิจัยและพัฒนา เริ่มตั้งแต่การศึกษาสภาพปัจจุบันปัญหาและความต้องการการแสวงหาแนวทางและวิธีการพัฒนาและกำหนดดัชนีชี้วัดความสำเร็จ ในการพัฒนาการปฏิบัติตนตามหลักพุทธศาสนพิธี ของนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 5 โรงเรียนอนุบาลเสนาไห้

การวิจัยและพัฒนาครั้งนี้ เป็นการสร้างโอกาสให้ผู้มีส่วนสำคัญและผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับการพัฒนาการปฏิบัติตนตามหลักพุทธศาสนพิธี ของนักเรียนทุก ๆ ฝ่ายมาร่วมกันเรียนรู้

และปฏิบัติกิจกรรมการพัฒนาในแต่ละขั้นตอนตามความเหมาะสม โดยใช้กรอบในการวิจัยและพัฒนาการปฏิบัติตนตามหลักพุทธศาสนพิธี คือ 1) การแสดงความเคารพพระรัตนตรัย 2) การประเคนของถวายพระภิกษุ 3) การอาราธนาศีล อาราธนาธรรม อาราธนาพระปริตร 4) การกรวดน้ำอุทิศ ซึ่งผลการวิจัยเป็นดังนี้

1. สภาพปัจจุบันของปัญหาและความต้องการการพัฒนาการปฏิบัติตนตามหลักพุทธศาสนพิธี ของนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 5 โรงเรียนอนุบาลเสนาห์ อำเภอสระบุรี พบว่า การแสดงความเคารพพระรัตนตรัย การกรวดน้ำอุทิศ การประเคนของถวายพระภิกษุ และการอาราธนาศีล อาราธนาธรรม อาราธนาพระปริตร ซึ่งเห็นได้ว่า นักเรียนมีความรู้ความเข้าใจพื้นฐาน ส่วนใหญ่อยู่ในระดับที่ควรพัฒนาทุกๆ ประเด็น ปัญหาสำคัญของนักเรียนนั้นขาดความรู้ความเข้าใจ เกี่ยวกับข้อมูลเนื้อหาสาระ ขั้นตอนรวมถึงวิธีการปฏิบัติตนตามหลักพุทธศาสนพิธี ที่ถูกต้องจึงไม่มีความมั่นใจในการตอบคำถามและการปฏิบัติตน ดังนั้นจึงมีความจำเป็นและเกิดความต้องการที่จะพัฒนาการปฏิบัติตนตามหลักพุทธศาสนพิธี ของนักเรียน

2. การแสวงหาแนวทางและวิธีการพัฒนา การพัฒนาการปฏิบัติตนตามหลักพุทธศาสนพิธี ของนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 5 โรงเรียนอนุบาลเสนาห์ อำเภอสระบุรี ตามที่ผู้มีส่วนสำคัญและผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง ได้ร่วมประชุมระดมความคิดเห็นแนวทางและวิธีการโดยการจัดโครงการยุทธศาสตร์การฝึกอบรมการปฏิบัติตนตามหลักพุทธศาสนพิธี ตามกรอบในการวิจัย คือ 1) การแสดงความเคารพพระรัตนตรัย 2) การประเคนของถวายพระภิกษุ 3) การอาราธนาศีล อาราธนาธรรม อาราธนาพระปริตร 4) การกรวดน้ำอุทิศ

ดัชนีชี้วัดความสำเร็จในวิธีการพัฒนาการปฏิบัติตนตามหลักพุทธศาสนพิธี ของนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 5 เพื่อประเมินผลการพัฒนาตามแนวทางการพัฒนาที่ได้สรุปจากการสนทนากลุ่มได้กำหนดดัชนีชี้วัดความสำเร็จของการ พัฒนาไว้ดังนี้

1. นักเรียนมีความรู้ เกี่ยวกับการปฏิบัติตนตามหลักพุทธศาสนพิธี หลังการพัฒนา มีระดับความรู้ อยู่ในระดับมาก คิดเป็นร้อยละ 80-100 ทุกๆ ข้อคำถาม
2. นักเรียนมีการปฏิบัติตนตามหลักพุทธศาสนพิธี หลังการพัฒนา มีค่าเฉลี่ยระดับการปฏิบัติตน อยู่ในระดับปานกลาง และอยู่ในระดับมาก เพิ่มขึ้นทุกๆ รายการแต่ละข้อคำถาม

3. ผลการพัฒนาการปฏิบัติตนตามหลักพุทธศาสนพิธี ของนักเรียน ตามแนวทางและวิธีการพัฒนาที่ได้จากการแสวงหาร่วมกันของผู้มีส่วนสำคัญและผู้มีส่วนเกี่ยวข้องดังนี้

3.1 ด้านความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการปฏิบัติตนตามหลักพุทธศาสนพิธี พบว่า นักเรียนทุกคนมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการปฏิบัติตนตามหลักพุทธศาสนพิธี ตามกรอบในการวิจัย คือ 1) การแสดงความเคารพพระรัตนตรัย 2) การประเคนของถวายพระภิกษุ

3) การอาราธนาศีล อาราธนาธรรม อาราธนาพระปริตร 4) การกรวดน้ำอุทิศ มีระดับความรู้เพิ่มขึ้น ทุกข้อ อยู่ในระดับมาก คิดเป็นร้อยละ 80 ขึ้นไป

3.2 นักเรียนมีการพัฒนา การปฏิบัติตนตามหลักพุทธศาสนพิธี พบว่า ปัญหาการปฏิบัติตนตามหลักพุทธศาสนพิธี ลดลงจากอยู่ในระดับปานกลางและมาก โดยภาพรวมเปรียบเทียบคะแนนเฉลี่ยของนักเรียน มีคะแนนค่าเฉลี่ยลดลง เมื่อเปรียบเทียบคะแนนค่าเฉลี่ยระหว่างรายข้อ พบว่า หลังการพัฒนา ลดลงกว่าก่อนการพัฒนา

3.3 ผลการพัฒนาด้านเจตคติเกี่ยวกับการปฏิบัติตนตามหลักพุทธศาสนพิธี พบว่า นักเรียนมีความรู้สึกที่ดีและมีความพึงพอใจต่อการปฏิบัติตนตามหลักพุทธศาสนพิธี ดีมากขึ้น จากการสัมภาษณ์และสังเกตและยังสามารถทำให้นักเรียนทุกๆ คน ได้ใกล้ชิดพระพุทธศาสนามากขึ้น และทำให้เกิดศรัทธาเชื่อมั่นต่อความดีที่ตนได้กระทำเห็นคุณค่าของพระพุทธศาสนา มากยิ่งขึ้น

อภิปรายผล

จากการวิจัยและการพัฒนาพฤติกรรมการบำเพ็ญบุญโดยการให้ทานตามแนวทางพระพุทธศาสนาของนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 โรงเรียนอนุบาลเสนาให้ อำเภอเสนาให้ จังหวัดสระบุรี มีสาระสำคัญนำมาอภิปรายผลได้ดังนี้

1. สภาพปัจจุบันปัญหาและความต้องการพัฒนาการปฏิบัติตนตามหลักพุทธศาสนพิธีของนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 5 พบว่า นักเรียน มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการปฏิบัติตนตามหลักพุทธศาสนพิธี ที่ได้ทำการศึกษา คือ 1) การแสดงความเคารพพระรัตนตรัย 2) การประเคนของถวายพระภิกษุ 3) การอาราธนาศีล อาราธนาธรรม อาราธนาพระปริตร 4) การกรวดน้ำอุทิศ โดยภาพรวม พบว่า นักเรียน มีปัญหาด้านความรู้ความเข้าใจ ส่วนใหญ่อยู่ในระดับที่ควรพัฒนาทุกๆ ประเด็น ปัญหาสำคัญนั้น ขาดความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับข้อมูลเนื้อหาสาระขั้นตอนรวมถึงวิธีการปฏิบัติตนตามหลักพุทธศาสนพิธี ที่ถูกต้องจึงไม่มีความมั่นใจในการตอบคำถามและการปฏิบัติตนสอดคล้องกับงานวิจัยของสมศักดิ์ สินธุระเวชญ์ และคนอื่นๆ (2544, หน้า 62) กล่าวไว้ว่า การปฏิบัติตนให้ถูกต้องเหมาะสมกับพิธีกรรมในการทำบุญ งานมงคล พิธีถวายสังฆทาน การปฏิบัติกิจกรรมพิธีกรรมดังกล่าว ต้องอาศัยความรู้ความเข้าใจในเรื่องศาสนพิธี เป็นการช่วยรักษาพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองต่อไป และผู้วิจัยได้ข้อมูลที่สำคัญจากการสัมภาษณ์นักเรียน มีความคิดเห็นที่สอดคล้องกันว่า 1) การเรียนการสอน พบว่าเรียนไม่รู้เรื่องในการปฏิบัติตนตามหลักของพุทธศาสนพิธี ไม่น่าสนใจ น่าเบื่อ ไม่สนุกสนาน 2) ด้านครูผู้สอน พบว่า 1) ครูสอนยากมาก ไม่เข้าใจ 3) สื่อการเรียนการสอน พบว่า มีน้อยส่วนมากก็ดูแต่ในภาพ 4) ไม่มีการฝึกปฏิบัติจริง ซึ่งสรุปได้ว่า การจัดการเรียนการสอนวิชาพระพุทธศาสนาในโรงเรียนไม่สามารถบรรลุวัตถุประสงค์ ในด้านผลสัมฤทธิ์ทางการของนักเรียน ส่วนที่ได้ทำศึกษานั้น คือ 1) การแสดงความเคารพพระรัตนตรัย 2) การประเคน

ของถวายพระภิกษุ 3) การอาราธนาศีล อาราธนาธรรม อาราธนาพระปริตร 4) การกรวดน้ำ อุทิศ พบว่า สภาพปัญหาการปฏิบัติตนตามหลักพุทธศาสนพิธีของนักเรียน โดยภาพรวม ก่อน และหลังการพัฒนา มีความแตกต่างกัน โดยมีปัญหาลดลง และเมื่อพิจารณาตามรายการ พบ ปัญหาที่จะต้องพัฒนาให้มากขึ้น คือ การอาราธนาพระภิกษุหรือสามเณรให้บอกศีล 5 และการ อาราธนาธรรม เพื่อให้พระภิกษุหรือสามเณรแสดงธรรมและการกรวดน้ำอุทิศ โดยใช้เป็นภาษา บาลี ผู้วิจัยได้ตั้งข้อสังเกตพิจารณาจากปัญหาที่ได้ศึกษา พอสรุปได้ว่า นักเรียนมีปัญหามาก ในการอาราธนาศีล อาราธนาธรรม อาราธนาพระปริตร สาเหตุอาจเกิดจากเนื้อหาสาระเกี่ยวกับการ ท่องจำภาษาบาลี จึงจะสามารถปฏิบัติตนตามกิจกรรมทางศาสนพิธีนั้นๆ ได้ถูกต้อง ซึ่งเป็น ปัญหาสำหรับนักเรียนมี 3 ประเด็นหลักๆ คือ 1) ด้านความเหมาะสมของวุฒิภาวะ 2) ด้าน ระยะเวลา เพราะการท่องจำนั้น ต้องมีความอดทนและพยายามปฏิบัติบ่อยๆ เป็นประจำจน สามารถท่องได้ด้วยปากเปล่า 3) ด้านวิธีการและกระบวนการท่องจำ เพราะนักเรียนส่วนใหญ่ จะไม่มีความสนใจในการเรียนการสอนเมื่อทราบว่า บทเรียนหรือเนื้อหาสาระที่จะต้องเรียนนั้น มี การท่องจำ ซึ่งสอดคล้องกับครูพระสอนศีลธรรมในโรงเรียน และครูฆราวาสผู้สอนวิชา พระพุทธศาสนาที่ได้ให้ข้อมูลไว้ว่า นักเรียนเมื่อรู้ว่า ต้องมีการท่องจำภาษาบาลีแล้ว จะไม่ค่อย สนใจในการเรียนการสอนในเนื้อหานั้นๆ เลย และยังได้ข้อสรุปจากการสัมภาษณ์ผู้ที่มีส่วน เกี่ยวข้องและผู้เชี่ยวชาญ พบว่า ส่วนใหญ่จากประสบการณ์ที่ได้ปฏิบัติมาสามารถนำเสนอ แนวคิดและวิธีการไว้ว่า การท่องจำภาษาบาลีนั้น ขั้นตอนแรกควรมีความขยันหมั่นเพียรและ อดทน จำเป็นต้องมีการท่องบ่อยๆ อาจจะใช้วิธีการอ่านออกเสียงทุกๆ วัน เป็นคำๆ หรือเป็น ประโยคๆ จนมีความคล่องแคล่วในการอ่านแล้ว จึงทำการท่องจำ หรือใช้วิธีการท่องจำทีละ บรรทัดๆ จนกว่าจะจำได้ทุกๆ บรรทัด เป็นประจำ ซึ่งสอดคล้องกับโครงการพัฒนาการปฏิบัติ ตนตามหลักพุทธศาสนพิธี ที่ผู้วิจัยได้นำมาใช้เป็นกิจกรรมในยุทธศาสตร์การพัฒนาคำนี้ โดยมี ขั้นตอนที่ทำให้นักเรียนได้ท่องจำทีละประโยคๆ และมีการติดตามประเมินผลเมื่อจบกิจกรรมในแต่ละ ครั้ง จากปัญหาที่ค้นพบ ก่อนการพัฒนา การอาราธนาศีล อาราธนาธรรม อาราธนาพระปริตร นั้น พบว่า มีปัญหาการปฏิบัติตน อยู่ในระดับมาก เมื่อหลังการพัฒนา พบว่า มีปัญหาลดลง อยู่ ในระดับปานกลาง เกือบทุกรายการตามลำดับ และยังมีงานวิจัยที่สอดคล้องของเอกรินทร์ สัมहाศาล,และคนอื่นๆ (2544, หน้า 140) ที่กล่าวไว้ว่า การเรียนรู้เกี่ยวกับศาสนพิธี ทำให้ ปฏิบัติ ศาสนพิธีได้ถูกต้อง และเกิดความศรัทธาในพระพุทธศาสนา เรียนรู้เข้าใจในการถวายทานและปฏิบัติได้ถูกต้องใช้ภาษาบาลีในคัมภีร์ที่ใช้ในพระพุทธศาสนาได้ถูกต้อง จะสามารถ ปฏิบัติตนตามศาสนพิธีกรรมในทางพระพุทธศาสนาได้เป็นอย่างดี

2. แนวทางและวิธีการพัฒนาการปฏิบัติตนตามหลักพุทธศาสนพิธี ของนักเรียนชั้น ประถมศึกษาปีที่ 5 โรงเรียนอนุบาลเสาไห้ อำเภอสองแคว จังหวัดสระบุรี จากการร่วมกันแสวงหา แนวทางและวิธีการพัฒนา ที่ได้จากการสนทนากลุ่มระดมความคิดเห็น และประชุมเชิง ปฏิบัติการ ได้ร่วมกันพิจารณาคัดเลือกแนวทางที่สำคัญ คือ จัดกิจกรรมรูปแบบการฝึกอบรม ที่

สามารถให้นักเรียนได้รู้จริงและปฏิบัติได้จริง ๆ เกี่ยวกับการปฏิบัติตนตามหลักพุทธศาสนพิธี เพื่อเสริมสร้างความเข้าใจและประสบการณ์ตรง ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของวัชรชัย เกื้อเกตุ (2542, หน้า 110) กล่าวไว้ว่า การจัดกิจกรรมการเข้าค่ายคุณธรรมเป็นวิธีการที่ดี สามารถฝึกรอบมให้นักเรียนเข้าใจในกิจกรรมและเนื้อหาสาระ ผลการวิจัยพบว่า นักเรียนที่เข้ามาร่วมกิจกรรมมีความพึงพอใจ ภาพรวม อยู่ในระดับมาก มีค่าเฉลี่ย 4.16 เมื่อพิจารณาเป็นรายข้อ ก็พบว่า มีความพึงพอใจ อยู่ในระดับมากทุกเรื่อง และเรื่องที่มีความพึงพอใจสูงสุด ได้แก่ ประโยชน์ที่ได้จากการเข้าค่ายคุณธรรมในครั้งนี้ มีค่าเฉลี่ย 4.38 และยังสอดคล้องกับงานวิจัยของพระมหานางมานิช พลราชม (2548, บทคัดย่อ) ได้ทำการศึกษาเรื่องการพัฒนาการปฏิบัติตนตามหลักศีล 5 ในฐานะพุทธศาสนิกชนของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 โรงเรียนสุริยวิทยา พบว่า การเข้าค่ายคุณธรรมเพื่อพัฒนาความรู้และฝึกปฏิบัติตนตามหลักศีล 5 ทำให้นักเรียนมีความรู้กับการไม่กระทำความผิดศีล เพิ่มมากขึ้นทุกข้อ ส่งผลให้การปฏิบัติตนเกี่ยวกับการละเมิดศีลของนักเรียนลดน้อยลง

3. ผลการพัฒนาการปฏิบัติตนตามหลักพุทธศาสนพิธีของนักเรียน โดยทำการวิเคราะห์เปรียบเทียบร้อยละของการทดสอบความรู้ความเข้าใจ และคะแนนเฉลี่ยของการทดสอบความรู้ความเข้าใจ หลังจากการเข้าร่วมพัฒนาตามโครงการที่ได้กับดัชนีชี้วัดความสำเร็จในการพัฒนาการปฏิบัติตนตามหลักพุทธศาสนพิธี พบว่า นักเรียนมีความรู้ความเข้าใจ โดยภาพรวม ก่อนและหลังการพัฒนา มีความแตกต่างกัน โดยหลังการฝึกรอบม นักเรียนมีความรู้ ร้อยละ 80 ขึ้นไป ส่วนการปฏิบัติตน พบว่า นักเรียนมีทักษะการปฏิบัติตนตามหลักพุทธศาสนพิธี ก่อนและหลังการพัฒนา มีความแตกต่างกัน โดยหลังการพัฒนา นักเรียนมีระดับปัญหาของการปฏิบัติตนลดลงกว่าก่อนการพัฒนา ซึ่งอยู่ในเกณฑ์ค่าเฉลี่ยที่กำหนดไว้ในดัชนีความสำเร็จของยุทธศาสตร์การพัฒนา แสดงให้เห็นว่า นักเรียนมีทักษะการปฏิบัติตนตามหลักพุทธศาสนพิธี เพิ่มมากขึ้น สอดคล้องกับงานวิจัยของสุนัย อยู่สุข (2529, หน้า 64) กล่าวว่า วิธีการอบรมสั่งสอนเสริมสร้างและพัฒนาให้นักเรียนเห็นคุณค่าของขนบธรรมเนียมประเพณี ศาสนา และคำสั่งสอนของศาสนา ได้ผลเป็นที่น่าพึงพอใจและยังสอดคล้องกับงานวิจัยของพระมหานางมานิช พลราชม (2548, หน้า 101) ที่กล่าวเพิ่มเติมไว้ว่า พุทธศาสนิกชนที่ดีจะต้องปฏิบัติตนตามหลักธรรมคำสอน และการปฏิบัติจะต้องกระทำด้วยความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้อง มิฉะนั้นอาจไม่ได้ผลดีตามที่จะเป็น

ข้อเสนอแนะจากการวิจัย

การพัฒนาการปฏิบัติตนตามหลักพุทธศาสนพิธี ของนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 5 โรงเรียนอนุบาลเสนาห์ อำเภอสนาห์ จังหวัดสระบุรี ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะ 2 ประการ คือ

1. ข้อเสนอแนะสำหรับการนำผลการวิจัยไปใช้

การวิจัยและพัฒนาเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เรื่องการพัฒนาการปฏิบัติตนตามหลักพุทธศาสนพิธี ของนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 5 โรงเรียนอนุบาลเสนาห์ อำเภอสนาห์ จังหวัดสระบุรี ครั้งนี้ แสดงให้เห็นว่า เป็นจุดเริ่มต้นของการพัฒนาการปฏิบัติตนตามหลักพุทธศาสนพิธี ที่ผู้วิจัยได้ศึกษาจากความร่วมมือของผู้มีส่วนสำคัญ คือ นักเรียนและผู้มีส่วนเกี่ยวข้องหลายๆ ท่าน ทำให้สะท้อนสภาพปัญหาปัจจุบันที่เป็นจริงและความต้องการพัฒนา แนวคิด ทฤษฎี เอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องและลงมือช่วยกันแสวงหาแนวทางและวิธีการพัฒนากระดมความคิดในการสนทนากลุ่มเพื่อแก้ไขปัญหาพร้อมทั้งกำหนดดัชนีชี้วัดความสำเร็จในการพัฒนาการปฏิบัติตนตามหลักพุทธศาสนพิธี ของนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 5 และร่วมกันพัฒนาเพื่อแก้ไขปัญหาให้ลุล่วงตามดัชนีที่กำหนดไว้ พัฒนาไปด้วยกัน

2. ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยและพัฒนาครั้งต่อไป

การวิจัยและพัฒนาเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เรื่องการพัฒนาการปฏิบัติตนตามหลักพุทธศาสนพิธี ของนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 5 โรงเรียนอนุบาลเสนาห์ อำเภอสนาห์ จังหวัดสระบุรี ครั้งนี้ เป็นกระบวนการพัฒนาที่เกิดจากการมีส่วนร่วมของผู้ที่มีส่วนร่วมอย่างสำคัญและผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 5 ฉะนั้น จึงควรจัดให้มีการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR) ในนักเรียนระดับชั้นมัธยมศึกษา เพื่อให้เกิดการวิจัยและการพัฒนาที่แตกต่าง